

FILOZOFICKÉ PROBLÉMY A ASPEKTY VEDECKOTECHNICKÉHO POKROKU

RUDOLF ŠÍMA, Katedra marxisticko-leninskej filozofie, FFUK Bratislava

Ôsme zasadanie ÚV KSČ a následné zasadanie ÚV KSS znovu so všetkou naliehavosťou a politickou zodpovednosťou zdôraznili úlohu, ktorú už vytýčil XVI. zjazd KSČ t. j. urýchliť a zefektívniť vedeckotechnický pokrok ako strategickú revolučnú úlohu celej našej spoločnosti. Niet pochybností, že bez splnenia tejto úlohy nemožno úspešne riešiť a vyriešiť náročné úlohy dneška a ešte náročnejšie úlohy zajtrajška pri budovaní rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Plnenie tejto úlohy súvisí aj s riešením celého radu najvšeobecnejších filozofických, teoreticko-metodologických, politicko-ideologických i kultúrno-ludských otázok vedeckotechnického pokroku, pri ktorých je aktivita filozofov nezastupiteľná.

Ukazuje sa, že vedeckotechnický pokrok (ako identický pojem s vedeckotechnickým rozvojom, ale odlišný od pojmu vedeckotechnická revolúcia) je zložitý, mnohostranný, vnútorne členený a protirečivý proces organického spájania a prelínania vedy, techniky a výroby, ktorý je hlbšie konkretizovaný známymi cyklami a reťazcami, ku ktorým patrí napr. cyklus výskum—vývoj—výroba—využitie a pod. Predstavuje dialektický proces rozšírenej reprodukcie vedy, techniky a výroby a má charakter samoriadiaceho systému so zložitou vnútrosystémovou dialektickou interakciou. Je to objektívny, ale nie živelný sa rozvíjajúci systém. Aj keď každá z jeho zložiek sa vyznačuje relatívnou samostatnosťou a špecifickými zákonitosťami rozvoja, predsa len všetky tieto zložky vystupujú a fungujú ako podsystémové zložky celistvého systému vedeckotechnického pokroku, ktorý je vzhľadom k týmto zložkám primárny. V rámci celistvého systému vedeckotechnického pokroku vystupuje do popredia industriálny a technický aspekt vedy, vedecko-industriálny rozmer techniky a vedeckotechnický charakter výroby. Veda, technika a výroba v dôsledku vnútrosystémovej dialektiky získavajú nové synte-

ticko-systémové vlastnosti a kvality a plnia nové systémové funkcie. Tento nový charakter vedy, techniky a výroby sa musí odrážať aj v prístupoch k ich skúmaniu, v uvažovaní o ich vývoji i v praktických opatreniach pri ich riadení. Tu už nevystačíme s tradičným analytickým prístupom skúmania každej zložky vedeckotechnického pokroku osobitne, ale treba uplatniť syntetický systémový prístup a metódy, ktoré umožňujú vytýčený objekt, v danom prípade vedu, techniku a výrobu, skúmať a riadiť komplexne a v rozvoji.

Vedeckotechnický pokrok nie je však autonómny a samoučelný proces, ale *podsystemová zložka spoločenského makrosystému*, v našom prípade socialistického spoločenského systému, a funguje v ňom ako najúčinnejší prostriedok univerzálnej permanentnej premeny celého systému výrobných síl, intenzifikácie národného hospodárstva a premien materiálno-výrobného základu celého života. Je obsiahnutý vo všetkých zložkách a oblastiach spoločenského života, ktorý priamo i nepriamo ovplyvňuje a zároveň je ním ovplyvňovaný. Je organicky spojený s prednosťami socializmu, najmä oblasťou jeho vlastníckych vzťahov, politiky a ideológie. Vďaka tomu spojeniu získava vedeckotechnický pokrok kvalitatívne odlišný sociálny charakter, než má v kapitalizme, a možno o ňom hovoriť ako o novom sociálnom type vedeckotechnického pokroku. Práve poznanie a využívanie predností socializmu umožňuje socialistickú politicko-ideologickú orientáciu a plánovité riadenie vedeckotechnického pokroku.

Vedeckotechnický pokrok tvorí jednu z najvýznamnejších oblastí *triedneho boja* medzi ľudskými silami reálneho socializmu a antihumánymi reakčnými silami imperializmu. Potvrdzuje to aj celý rad rozličných sankcií a embárg zo strany imperializmu zameraných na oslabenie vedeckotechnického pokroku v socialistických krajinách.

Vedeckotechnický pokrok vytvára *nový vzťah medzi človekom a jeho dielom*, vrátane neho samého. Tento vzťah sa vyznačuje novou dialektikou a špecifickými formami jej riešenia. Človek sa v tomto vzťahu prejavuje nielen ako vonkajší činiteľ či ľudský faktor na úrovni ostatných faktorov vedeckotechnického pokroku, ale ako rozhodujúci subjekt a hlavný cieľ vedeckotechnického pokroku. Je na jeho začiatku, v jeho strede a na jeho konci. Začlenením problematiky človeka do svojho obsahu získal vedeckotechnický pokrok okrem vedeckotechnického a ekonomicko-technologického charakteru aj spoločensko ľudský rozmer. Bez pochopenia a rozvíjania človeka nie je možné pochopiť ani rozvíjať vedeckotechnický pokrok. Vedeckotechnický pokrok nemožno preto plne pochopiť v rámci systému veda—technika—výroba, ale len v rámci systému človek—veda—technika—výroba—človek. Bez pohybu na báze tohto systému niet socialistického rozvoja, ani vedeckotechnického pokroku, ani človeka.

Ako priama zložka vedeckotechnického pokroku nevystupuje abstraktný človek, ale človek ako člen spoločenského systému, občan so-

cialistickej spoločnosti. A práve takýto človek vystupuje vo vzťahu človek a vedeckotechnický pokrok. Veď vedeckotechnický pokrok zasahuje do podstaty a základných rozmerov ľudského bytia a života, mení obsah a ovplyvňuje charakter práce, revolucionizuje vzťahy medzi človekom a prírodou i vzťahy medzi ľuďmi navzájom.

Vedeckotechnický pokrok sa nemôže plne realizovať, inovovať, intenzifikovať a plniť svoje humánne poslanie v socializme bez masovej premeny, inovácie a intenzifikácie ľudí, bez ich aktívneho tvorivého vzťahu k vedeckotechnickému pokroku a rastúcej uvedomelej účasti na jeho rozvoji. Práve v zapojení tvorivých síl pracujúcich do vedeckotechnického pokroku je hlavná prednosť socializmu pred kapitalizmom pri rozvoji a humánnom zefektívňovaní vedeckotechnického pokroku. Ide o premenu tejto možnosti na skutočnosť. Čím vyššiu úroveň vedeckotechnický pokrok dosahuje a čím má dynamickejší charakter, tým viac je existenčne odkázaný na aktívnu uvedomelú činnosť ľudského činiteľa, na jeho tvorivý vzťah k vedeckotechnickému pokroku. Nedostatky v rozvoji a aktivite subjektívneho činiteľa sa stávajú čoraz väčšou prekážkou pri rozvoji a zefektívnení vedeckotechnického pokroku. Potreba rozvoja človeka ako hybnej sily a hlavného cieľa vedeckotechnického pokroku si vynucuje kvalitatívnu zmenu v prístupe k človeku a k riešeniu vzťahu človeka k vedeckotechnickému pokroku. V tomto svetle sa ukazuje jednota a vzájomné prelínanie záveru 8. zasadnutia ÚV KSČ o urýchlčení vedeckotechnického pokroku so závermi zasadnutia ÚV KSČ k ideologickej práci v r. 1980. Práve toto zasadnutie zdôraznilo úlohu zmobilizovať a dať do pohybu všetky tvorivé sily a um všetkých pracujúcich, a vyzvalo aktívne formovať aj nové vedeckotechnické a ekonomické myslenie s politickým a ľudským rozmerom.

Vedeckotechnický pokrok ako mnohostranný proces púta na seba zaslúženú pozornosť celého radu spoločenských vied. Medzi nimi má nezastupiteľnú úlohu aj filozofia. Táto úloha je vo všeobecnej rovine zameraná:

1. Na objasňovanie sociálno-ľudskej podstaty a mnohostranného charakteru vedeckotechnického pokroku v kontextoch s celým spoločenským systémom a pohybom sveta, objavovanie, analýzu a hodnotenie nových súvislostí, horizontov a perspektív vedeckotechnického pokroku, najmä v kontextoch s politicko-ideologickými svetonázorovými a ľudsko-subjektívnymi činiteľmi.

2. Na sprístupňovanie, hlboké tvorivé osvojovanie a revolučné rozvíjanie ideového filozofického dedičstva klasikov marxizmu-leninizmu, ktoré sa týka problematiky vedeckotechnického pokroku, a je aj teraz veľmi aktuálne, teoreticky a metodologicky stále funkčné.

3. Na odhaľovanie a kritiku podstaty, teoreticko-metodologických východísk a ideologických funkcií najrôznejších nevedeckých a protimarxistických koncepcií a názorov na vedeckotechnický pokrok a prístu-

pov k nemu, ktoré súčasný rozvoj marxisticko-leninskej teórie a socialistickej praxe už prekonali.

Z teoreticko-metodologického aspektu vystupuje pri skúmaní, prognózovaní a rozvíjaní vedeckotechnického pokroku do popredia úloha filozofie, najmä pri objasnení jeho 1. komplexnosti a historickosti, 2. systémovosti, 3. protirečivosti.

1. Vedeckotechnický pokrok ako mnohorozmerný, vnútorne štrukturovaný a dynamický proces, rozvíjajúci sa v kontextoch s celým spoločenským systémom si vynucuje adekvátne metódy výskumu s uplatnením princípu historickosti a interdisciplinárnosti. Toto treba zdôrazniť preto, že v našich prístupoch k vedeckotechnickému pokroku sa neraz až príliš prejavujú pozostatky tradičného novovekého modelu vedy, v ktorom dominovala analytická metóda v prístupoch ku skúmanému objektu. Predpokladalo sa, že určitý jav či aspekt spoločenskej skutočnosti, ktorý sa stal predmetom a objektom vedeckého výskumu, je vecou príslušnej vednej disciplíny a jej metódy. Tento výskum predpokladal jeden objekt pre jednu vednú disciplínu s jednou metódou skúmania. Z toho plynul atomizmus a pluralizmus vedeckých objektov, vedeckých disciplín a vedeckých metód. Dominoval extenzívny rozvoj vedy.

Na súčasnom stupni rozvoja vedy však do popredia vedeckého skúmania a poznávania vystupuje skutočnosť v jej *celkoch*, čo má za následok, že jednotlivé predmety vied sa skúmajú ako zložky, podsystemy, aspekty širších celkov a systémov v dialektickej interakcii s ostatnými zložkami a aspektami týchto celkov. Tento výskum si vynucuje predovšetkým syntetickú metódu (avšak v dialektickej jednote s analytickou metódou) zameranú na komplexný a systémový výskum vedeckého objektu s interdisciplinárnym charakterom. Dominuje intenzívny rozvoj vedy.

Takýto spôsob skúmania, poznávania a rozvíjania treba uplatniť aj na vedeckotechnický pokrok. Nie je ťažké pochopiť, že dnes už nemožno skúmať a poznať napr. problematiku života len z hľadiska biológie, ale musí sa uplatniť aj výskum z hľadiska chémie, fyziky, biochémie, biozifyky, kybernetiky atď. Vyžadujú sa aj špecialisti na „nešpecializácie“, t. j. na syntézu na rôznych úrovniach. Pri skúmaní a poznávaní spoločenskovedných objektov, v našom prípade vedeckotechnického pokroku sa však tento spôsob výskumu ešte plne neujal. V spoločenskovednom výskume dokážeme už pracovať multidisciplinárne, ale menej už interdisciplinárne, s úplným využívaním syntetických metód. Komplexný vedecký výskum s uplatňovaním syntetickej metódy a intenzívnych foriem rozvoja nastoľuje celý rad nových teoretických a metodických otázok. Filozofia, ktorá má v tomto procese nezastupiteľnú úlohu, musí sa preto iniciatívnejšie zúčastňovať na ich riešení; čo si zrejme vynúti aj určité zmeny v štruktúre, klasifikácii, organizácii a v riadení spoločenských vied, i v príprave vedeckých kádrov.

Rozpracovanie týchto otázok na oblasť výskumu vedeckotechnické-

ho pokroku je veľmi aktuálnou a naliehavou úlohou filozofie. Len tak možno prekonať určité stopy atomizácie pluralizmu a rezortizmu a vytvoriť naozaj integračný základ na skúmanie vedeckotechnického pokroku z pozície ekonómov, sociológov, filozofov, právnikov, prírodovedcov a technikov, teoretikov vedy a techniky a pod. Len tak sa môže vytvoriť syntetický obraz o vedeckotechnickom pokroku, a rozvíjať ho ako celok s rozličnými zložkami, aspektami a stránkami, napr. prírodovednými, technickými, technologickými, výrobo-ekonomickými, politickými, sociálnymi, ideologickými, filozofickými a pod.

2. Aj v prípade *systémového charakteru* vedeckotechnického pokroku, jeho chápania ako relatívne samostatného systému a zároveň pod-systému spoločenského makrosystému ide o celý rad nových teoretických a metodologických otázok, ktoré vyriešiť nemožno bez účasti filozofie. Sám systém vedeckotechnického pokroku chápaný v podobe veda—technika—výroba predstavuje vnútorne štrukturovaný systém nielen s rozličnými systémovými zložkami, ale aj podsystémami, napr. v podobe podsystému veda—technika, veda—výroba, technika—výroba a pod. so špecifickými vnútro-systémovými interakčnými vzťahmi a vplyvmi. V špecifickej podobe tu vystupuje aj dialektika teórie a praxe ako zvláštny podsystém vedeckotechnického pokroku. Ak si uvedomíme, že vedeckotechnický pokrok ako relatívne samostatný systém funguje v referenčnom systéme človek—veda—technika—výroba—človek, tak diapa-zon interakčných vzťahov a podsystémov vedeckotechnického pokroku sa ešte zväčšuje napr. o podsystém človek—výroba, človek—veda—technika a pod. Ľudský rozmer vnáša do vedeckotechnického pokroku zložitú problematiku vecnej a ľudskej, objektívnej a subjektívnej zložky so špecifickou dialektikou. Vedeckotechnický pokrok predstavuje zároveň podsystém sociálneho makrosystému v podobe spoločensko-ekonomickej formácie na rôznych stupňoch a v rôznych etapách jej vývoja. Vedeckotechnický pokrok sa tak dostáva do nových makrosystémových súvislostí a interakcií, je poznačený podstatou a charakterom spoločenského makrosystému. Získava tak sociálnu podstatu, politické a ideologické aspekty, pri ktorých skúmaní sa musí v jednote s princípom vedeckej objektívnosti uplatňovať princíp triednosti a straníckosti.

Do „hry“ úvah o vedeckotechnickom pokroku vstupuje aj dialektika jeho všeobecných (vedeckotechnického a technologického základu) zvláštnych (sociálne-politického a ideologického charakteru) a jedinečných (ľudského, subjektívneho, individuálneho činiteľa) aspektov. Rozpracovanie dialektiky všeobecného, zvláštného a jedinečného v oblasti výskumu rozvoja vedeckotechnického pokroku nie je možné bez priamej účasti filozofie.

3. Vedeckotechnický pokrok predstavuje nielen vnútorne štrukturovaný, ale aj vnútorne *dialekticky protirečivý* systém a podsystém. Protirečivosť, či dialektický protirečivý charakter vedeckotechnického pokroku jestvuje a prejavuje sa nielen vo vzťahoch a interakcii vnútro-

systémových zložiek a podsystémov, ale aj vo vzťahoch a interakcii vedeckotechnického pokroku s celým spoločenským makrosystémom a jeho podsystémami a zložkami. Táto skutočnosť stavia pred filozofiu opäť celý rad úloh a podnetný materiál pre filozofickú analýzu a zovšeobecňovanie. Preto nielen v záujme pomoci vedeckotechnického pokroku a účastníkom jeho multi- a interdisciplinárneho skúmania, ale aj v záujme vlastného rozvoja musí byť filozofia a jej jednotlivé pracoviská a pracovníci iniciatívnejší a aktívnejší pri filozofických otázkach vedeckotechnického pokroku.

Pripomeňme si len riešenia takých protirečení, ako sú protirečenia medzi človekom, vedou, technikou a výrobou v rôznych podobách, protirečenie medzi ľudskou a vecnou zložkou vedeckotechnického pokroku, medzi teoretickou a praktickou stránkou vedeckotechnického pokroku, subjektom a objektom vedeckotechnického pokroku, ale aj protirečenie medzi vedeckotechnickým pokrokom ako podsystémom vzhľadom k makrosystému spoločensko-ekonomickej formácie a jeho iných podsystémov, menovite protirečenie medzi vedeckotechnickým pokrokom a kultúrnou revolúciou a politickým systémom atď. Aktívna kvalifikovaná účasť filozofie na teoretickom i praktickom riešení problematiky vedeckotechnického pokroku má preto viacero významov.

Ak by sme zodpovedne neskúmali a neriešili problematiku vedeckotechnického pokroku komplexne, systémovo, v jej protirečivom vývoji, v jej sociálneľudských i kultúrnych kontextoch a adekvátne nezohľadňovali filozofické teoreticko-metodologické východiská, vytvárali by sme si zbytočné prekážky a brzдили jej socialistické riešenie. Malo by to za následok nepochopenie Marxovho odkazu interpretovať a rozvíjať vedu nielen ako adekvátny spôsob poznania sveta a mohutnú duchovnú potenciu materiálnej výroby, ale aj ako univerzálnu kultúrno-humánnu silu, ktorá mení činnosť ľudí, celý ich systém vzťahov k prírode i k sebe navzájom a vyúsťuje do kvalitatívnej univerzálnej osobnostnej premeny človeka. Práve také chápanie vedy a techniky odlišuje marxistické uvažovanie od utilitárno-pragmatickej interpretácie vedy a techniky.

Oprávnené zdôrazňovanie potreby riešiť v súčasnosti vedeckotechnické a ekonomicko-výrobné aspekty so zreteľom na intenzifikáciu národného hospodárstva, zhodnocovacie procesy a zvyšovanie produktivity práce i na šetrenie s tým, čo máme, najmä s časom a živou i mŕtvou prácou — nesmie viesť k ich preceneniu a izolovaniu od sociálnych, ľudských a kultúrnych aspektov.

Ľudský rozmer a humánnu podstatu vedeckotechnického pokroku treba zdôrazniť a rozvíjať aj preto, že neraz v úvahách niektorých jednotlivcov, napriek jasnej línii strany, sú implicitne, hoci neuvedomele obsiahnuté falošné tóny buržoázneho scientizmu a technokratizmu, na ktorých základe sa snažia prívrženci tohto smeru vedeckotechnický pokrok a súčasný civilizačný rozvoj vysvetľovať a rozvíjať len vo vedec-

kotechnických a technologických parametroch. Práve tieto tóny vzbudzujú lacnú ilúziu, že na základe technokratického pochopenia vedeckotechnického pokroku, najmä rozvíjania prírodných a technických vied pri skvalitňovaní vecnej stránky výrobných síl a manažérskou manipuláciou s ľuďmi, možno vyriešiť nielen problémy výroby, ale celej našej spoločnosti, a že možno aj človeka, bez jeho presvedčovania a získavania, vmanipulovať do socialistickej aktivity a do vytvorenia potrebného vzťahu k vedeckotechnickému pokroku. Tieto iluzórne predstavy sa na jednej strane prejavujú vo vzbudzovaní lacného technokratického optimizmu a mesianistického poslania vedy a techniky, a na druhej strane (povedal by som ako trest za túto jednostrannú ilúziu) v pesimistickej technofóbii a antiscientistickej kontrakultúre s vyústením neraz až do prejavov moderného luddizmu. V týchto podmienkach sa vedeckotechnický pokrok nerozvíja ako účinný prostriedok humanizácie človeka, ľahko sa vymkne spod kontroly človeka a dolieha naň ako nezvládnuté, jemu cudzie a odcudzené dielo. Technokratické názory a postoje vyúsťujú aj do priamych útokov na robotnícku triedu ako vedúcu silu a rozhodujúci subjekt vedeckotechnického pokroku v súčasnej etape rozvoja socialistickej spoločnosti. Ide o známe tézy o tom, že robotnícka trieda splnila svoje historické poslanie vybojovaním úspešných zápasov pri politických a základných ekonomických premenách spoločnosti, a vraj v období vedeckotechnickej revolúcie ju v jej vedúcom postavení v spoločnosti vystrieda sociálna skupina vedeckotechnickej inteligencie. Tieto tézy sú založené na jednostrannom posudzovaní a hypertrofii faktu, že v ostatných rokoch sa pod vplyvom vedeckotechnického pokroku najrýchlejšie zvyšoval počet príslušníkov inteligencie a že táto sociálna skupina plní čoraz významnejšiu úlohu nielen vo vede, technike, školstve a kultúre, ale aj vo výrobe a v celom živote našej socialistickej spoločnosti.

V súvislosti s technokratickým optimizmom si treba uvedomiť, že jednostranný optimizmus z rozvoja vedy a techniky treba vyvážiť zvýšenou starostlivosťou o spoločensko-humánnu kontrolu a správne usmerňovanie tohto rozvoja. Nemožno zabúdať, že silu vedy a techniky možno ľahšie rozpútať ako spútať a usmerniť v prospech socialistického rozvoja človeka a blaha ľudstva. Okrem toho treba mať na zreteli, že deštruktívne možnosti a sily vedy a techniky sú väčšie a aj ľahšie mobilizovateľné ako konštruktívne možnosti a sily. Napokon nesmieme zabúdať ani na to, že sám vedeckotechnický pokrok je protirečivý a prináša aj protikladné výsledky. Preto neraz za určité kroky vpred, napríklad v oblasti produktivity práce platíme „daň“ v podobe problémov v pracovnom a životnom prostredí, telesnej a duševnej hygiene pracujúcich a pod. Ide o to, aby táto daň, najmä na ľudskom faktore, nebola väčšia ako samotný prínos.

Všetky vyššie uvedené skutočnosti podčiarkujú význam spoločensko-ľudskej kontroly, i potrebu rozvoja politických, svetonázorových, etických, humánnych a kultúrnych aspektov vedeckotechnického pokro-

ku za pomoci humanitných vied, najmä dialektickomaterialistického filozofického myslenia.

V socialistickej spoločnosti sa veda a technika i celý vedeckotechnický pokrok menia — ako upozornil už Marx — „z nástroja triednej moci na silu ľudu“ a na „zdroj humánneho rozvoja človeka práce“, najmä robotníckej triedy. Práve pre túto univerzálnu silu ľudu a pre ľud sám venuje naša strana pozornosť vedeckotechnickému pokroku. Podnecovanie, uvoľňovanie a rozvoj vedy a techniky ako sily ľudu si vynucuje jednotnú kvalifikovanú vedeckotechnickú politiku, v ktorej ide nielen o funkčné zapojenie vedy a techniky do výroby, ale aj výroby ako významnej podnecujúcej sily do vedy a techniky.